

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Freuds theorie van de mannelijke homoseksualiteit

Andreas De Block en Paul Moyaert

Freud hanteerde vier verschillende, maar elkaar niet uitsluitende, verklaring modellen voor de mannelijke homoseksualiteit. Twee van deze verklaring modellen worden in de psychodynamische literatuur meestal veronachtzaamd, hoewel ze kunnen helpen om de klinische problematiek van homoseksualiteit beter te begrijpen. Bovendien maken de vier modellen het mogelijk om subtieler dan gewoonlijk na te denken over de relatie tussen seksuele objectkeuze, seksuele identiteit en oedipale identificatie.

Inleiding

Het is bekend dat de recente psychoanalytische literatuur bij de behandeling van het onderwerp 'homoseksualiteit' afstand heeft genomen van Freuds theoretische uiteenzettingen (Friedman 1988, p. 1-57). De amenderingen en aanvullingen steunen onder meer op de bevestigde onderzoeksresultaten uit de endocrinologie, genetica en ontwikkelingspsychologie. Daarenboven wijzen de auteurs er terecht op dat de betekenis van homoseksualiteit erg afhankelijk is van de gehele persoonlijkheidsstructuur en van de sociaal-culturele context. Tegelijk echter geeft deze literatuur doorgaans een vertekend en al te vereenvoudigd beeld van Freuds opvattingen.

In deze bijdrage brengen we een aantal krachtlijnen van Freuds theorie over de mannelijke homoseksualiteit in kaart en laten we zien dat zijn visie complexer en meer genuanceerd is dan sommige critici (Chalus 1977; Friedman 1988) geneigd zijn te denken. Na een korte presentatie van de homoseksualiteit in *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie* tonen we aan dat Freud vier psychodynamische modellen hanteert om mannelijke homoseksualiteit te verklaren. Het eerste model verklaart homoseksualiteit vanuit een regressieve objectkeuze, gebaseerd op een sterke identificatie met de moeder. Het tweede voert de genese van een bepaald type van mannelijke homoseksualiteit terug op de *horror feminae* en op een narcistische afweer van de seksuele castratie. Het derde model begrijpt mannelijke homoseksualiteit vanuit een

A. De Block is assistent aan het Hoger Instituut voor Wijsbegeerte van de Katholieke Universiteit Leuven en bereidt een proefschrift voor over sublimatie. Hij is lid van het Centrum voor Psychoanalyse en Wijsgerige Antropologie.

Prof. dr. P. Moyaert doceert wijsgerige antropologie en ethiek aan de Katholieke Universiteit Leuven. Hij is tevens werkzaam als analyticus te

Leuven, lid van de Belgische School voor Psychoanalyse en van het Centrum voor Psychoanalyse en Wijsgerige Antropologie.

Correspondentieadres: Hoger Instituut voor Wijsbegeerte, Kardinaal Mercierplein 2, 3000 Leuven.

E-mail: andreas.deblock@law.kuleuven.ac.be en paul.moyaert@hiw.kuleuven.ac.be

reactieformatie tegen de agressie ten aanzien van de gelijke ander (de broederrivaliteit). Het laatste psychogenetische model situeert het ontstaansmoment in het negatieve Oedipuscomplex waarbij de jongen een feminiene dispositie tegenover de vader ontwikkelt, gekoppeld aan het psychisch onvermogen om met de vader te concurreren. Deze vier modellen sluiten elkaar, aldus Freud, niet uit, wat betekent dat de bron van een volwassen homoseksuele objectkeuze meestal moet worden gezocht in een combinatie van deze mechanismen, die elkaar wederzijds versterken.

In de eerste verhandeling van *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie* (1905) maakt Freud een onderscheid tussen seksuele afwijkingen die betrekking hebben op het object en afwijkingen die het normale seksuele doel of de seksuele handeling betreffen. Onder de eerste categorie rekent hij afwijkingen zoals pederastie, bestialiteit en homoseksualiteit. De tweede categorie, door Freud perversies in strikte zin genoemd, omvat de aberraties die bestaan uit een fixatie op en een verabsolutering van partiële en intermediaire seksuele doeleinden, zoals dat het geval is in sadisme, masochisme, voyeurisme, exhibitionisme en fellatio.

Hoewel de opzet van *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie* in de eerste plaats descriptief is, laat Freud niet na enige hypothesen te formuleren over de etiologie van de verschillende afwijkingen. Zo evalueert hij eveneens de verklaring van homoseksualiteit die Von Krafft-Ebing verdedigt en die stelt dat degeneratie de oorzaak van de inversie is. Freud wijst deze verklaring van de hand. De degeneratietheorie is volgens Freud te globaal en te weinig wetenschappelijk. Bovendien merkt hij op dat geïnverteerden, ondanks hun seksueel afwijkende voorkeur, voor het overige vaak normaal functioneren, wat onbegrijpelijk is indien er werkelijk van degeneratie sprake zou zijn. Homoseksuelen vertonen noch de somatische noch de psychische stigmata van degeneratie. Men zou eventueel de homoseksualiteit zelf als een dergelijk stigma kunnen beschouwen, maar die stelling lijkt Freud volkomen onjuist.

Deze kritiek op de degeneratietheorie betekent echter niet dat homoseksualiteit volgens Freud niet biologisch verankerd is. Zij kan zeer wel ten dele aangeboren zijn. Alleen is het zo dat '(...) noch met de hypothese dat inversie aangeboren is noch met de andere dat zij wordt verworven, (...) het wezen van de inversie verklaard (is)' (Freud 1905, p. 67). Er is met andere woorden een meer inhoudelijke bepaling van de etiologische factoren noodzakelijk. Enkele bladzijden verder waagt Freud zich aan een nadere bepaling door te stellen dat homoseksualiteit meestal voortvloeit uit een combinatie van een biseksuele aanleg, die de menselijke seksualiteit als zodanig kenmerkt, en contingente psychische factoren die de biseksuele dispositie van het individu in de richting van een heteroseksuele of van een homoseksuele objectkeuze sturen (Freud 1905, p. 71). Freud stelt in het spoor van Ferenczi (1914) dat dit niet uitsluit dat bepaalde vormen van homoseksualiteit louter door organische determinanten kunnen ontstaan

(Freud 1905, p. 74 noot 14), hoewel Freud in *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie* en ook in latere verhandelingen vooral het verworven aspect van homoseksualiteit zal bestuderen.

Pas in de tweede, derde en vierde uitgebreide druk van de *Drei Abhandlungen* respectievelijk uit 1910, 1915 en 1920 gaat Freud dieper in op de psychogenetische factoren. Hij schuift er twee belangrijke bijkomende factoren naar voren, namelijk de buitensporige liefde voor de moeder en de weerzin voor het vrouwelijke genitaal. Beide resulteren, aldus Freud, in een homoseksuele objectkeuze wanneer ze versterkt worden doordat narcistische afweermechanismen een rol gaan spelen.

Het eerste verklaringsmodel: identificatie met de moeder

Bij vele man-

nelijke homoseksuelen zou een zeer intensieve, maar kortstondige fixatie op de moeder in hun eerste kinderjaren hebben geleid tot een identificatie met de moeder. Door deze identificatie hebben ze hun libidineuze gehechtheid aan de moeder tegelijk kunnen loslaten en bewaren. Via een narcistische identificatie kunnen ze haar objectkeuze, waarvan ze zelf het voorwerp waren, overnemen (Freud 1905, p. 72 noot 14; toegevoegd in 1919). De fixatie op de koesterende liefde van de moeder kan nog worden versterkt wanneer de vader zijn gezag, om welke reden ook, niet kan laten gelden in het gezin. Op deze manier verklaart Freud in *Eine Kindheitserinnerung des Leonardo da Vinci* Leonardo da Vinci's homoseksuele voorkeur (Freud 1910, p. 73-75). De objectkeuzes van de volwassen Leonardo zouden sterk bepaald zijn door het feit dat hij, als bastaardzoon, de eerste drie à vijf levensjaren alleert bij zijn moeder doorbracht. Deze incestueuze liefdesband werd bruusk verstoord toen hij bij zijn vader en diens echtgenote moest inwonen. Had Leonardo aanvankelijk het alleenrecht op zijn moeder, vervolgens moest hij er geheel afstand van doen. Deze opeenvolging van gebeurtenissen, aldus Freud, kon Leonardo alleen maar opvangen door een sterke identificatie met de moeder, waardoor hij tegelijk, in een regressieve zin, haar objectkeuzes kon voortzetten. Hij begon van knapen te houden zoals zijn moeder van hem had gehouden. In *Zur Einführung des Narzissmus* verbindt Freud de homoseksuele objectkeuze zeer nadrukkelijk met een narcistische objectkeuze. 'Zij (d.i. geperverteerden en homoseksuelen) zoeken klaarblijkelijk zichzelf als liefdesobject en vertonen het als narcistisch te betitelen type van objectkeuze' (Freud 1914, p. 47). Hij noemt dit zelfs 'het krachtigste motief (...) dat ons tot de hypothese van het narcisme genoopt heeft' (Freud 1914, p. 47). De homoseksuele objectkeuze die op deze wijze tot stand komt, kiest het liefdesobject naar het model van wat men zelf is geweest of van wat men zelf heeft betekend in de ogen van de moeder. Wat het liefdesobject in deze homoseksuele objectkeuze aantrekkelijk maakt, zijn niet diens viriele kenmerken, maar zijn jongensachtige voorkomen: men bemint wat men vroeger was.

Jean Laplanche maakt in zijn studie over sublimering, die voor een groot deel is gewijd aan Freuds psychografie van Leonardo da Vinci, de volgende opmerking (Laplanche 1980, p. 83): 'U merkt op dat de homoseksuelen, volgens deze analyse, niet gefixeerd zijn (...) op de man maar op de moeder. (...) En, wanneer men de kern van de zaak wil aanduiden, kan men zeggen dat de actuele heteroseksualiteit bij de volwassen man paradoxaal genoeg een krachtige homoseksuele Oedipus veronderstelt, aangezien de identificatie met de vader uitgaat van een sterke amoureuze band met hem gedurende de kinderjaren. Dit is een paradox waarop men in verband met de identificatie onvoldoende de nadruk legt.'¹ Men kan de paradox die Laplanche hier op het oog heeft, ook als volgt formuleren: hoe valt te begrijpen dat de mannelijke homoseksualiteit haar oorsprong vindt in een sterke 'heteroseksuele' hechting aan de moeder? Een jongen die in zijn vroege kinderjaren vooral van zijn vader hield, zal na de latentieperiode vrouwen verkiezen; hield hij daarentegen voornamelijk van zijn moeder, dan zal hij veeleer jongensachtige mannen beminnen.

In deze theoretische moeilijkheid gaat het eveneens om de samenhang tussen seksuele identiteit en seksuele objectkeuze. In *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie* stelt Freud duidelijk dat het probleem van de homoseksualiteit moet worden onderscheiden van het probleem van de seksuele identiteit. Dit was trouwens voor Freud een reden om homo- en heteroseksualiteit niet te reduceren tot de theorie van de biseksuele constitutie (biologisch en psychisch hermafroditisme) die Von Krafft-Ebing verdedigt. Om dezelfde reden verwerpt Freud de *Zwischenstufen*-theorie van Magnus Hirschfeld en Otto Weininger. De mannelijke homoseksueel is niet iemand die zijn mannelijke identiteit verdringt, net zomin als de heteroseksuele man zijn vrouwelijke kant miskent. 'Het psychisch hermafroditisme zou meer reële inhoud hebben wanneer met de inversie van het seksueel object althans een verandering van de overige psychische eigenschappen, driften en karaktereigenschappen in de voor het andere geslacht kenmerkende richting gepaard ging. Maar (...) bij mannen is de inversie verenigbaar met de volste psychische viriliteit' (Freud 1905, p. 69). Volgens Freud is er dus geen directe samenhang tussen beide: wie een homoseksuele objectkeuze maakt, heeft niet noodzakelijk vrouwelijke trekken en wie als man vrouwelijke trekken heeft, is in zijn objectkeuze niet noodzakelijk homoseksueel georiënteerd. Robert Stoller wijst er terecht op dat dit onderscheid vele psychoanalytici ontgaan is. 'Analysts, like less educated folk, sometimes confuse these gender (masculine/feminine) attributes with erotic issues when judging homosexuality, in the inaccurate belief that visible cross-gender impulses inevitably signal homosexual erotic choice, even if the latter is not consciously experienced' (Stoller 1985, p. 98). Hoe moet men het samengaan van een identificatie met de moeder (een vrouw) met het behoud van het eigen man-zijn begrijpen?

Men kan deze samenhang begrijpen door erop te wijzen dat de toekomstig homoseksuele jongen zich niet zozeer met de moeder identificeert, als wel met haar wijze van jongens lief te hebben. De homoseksuele man wordt niet wat de moeder is, maar verhoudt zich wel tot anderen zoals zijn moeder zich tot hem of anderen verhoudt of leek te verhouden. Homoseksualiteit is eerder een kwestie van gerichtheid dan van geaardheid. De homoseksuele Oedipus is geen Iocaste, maar iemand die liefheeft zoals Iocaste.² Van belang in dit verklaringsmodel is dat de homoseksueel voornamelijk de betekenis in zich opneemt die de moeder aan het geslachtsverschil toekent. 'De moeder', aldus Cassiers, 'sleept haar zoon mee (...) en beleeft hem als een wraking van haar vrouwelijke functie: als jongen levert hij het bewijs dat zij niet gecastreerd is' (Cassiers 1988, p. 260). In en door haar zoon bevestigt de moeder haar fallische volkomenheid en daardoor plaatst ze hem binnen de seksuele sfeer als verheven boven de narcistische kwetsuur van het geslachtsverschil. Tegelijk is het zo dat Freud zelf niet altijd even duidelijk beide vormen van identificatie, identificatie met de moeder en identificatie met haar wijze van jongens lief te hebben, onderscheidt. Hiermee hangt samen dat de repercussies van het identificatieproces zich ook op het vlak van de seksuele identiteit van de homoseksueel kunnen manifesteren. Zo schrijft hij in *Massenpsychologie und Ich-Analyse* het volgende over de homoseksuele identificatie met de moeder (Freud 1921, p. 54): 'Opvallend aan deze identificatie is haar verstrekkend karakter, ze verandert het Ik op een uiterst belangrijk punt, het seksuele karakter, naar het voorbeeld van wat tot dusver het object was.' In tweede instantie heeft de identificatie ook implicaties voor de seksuele identiteit. Het is immers minstens zo dat de seksuele identiteit (gender) van het object een noodzakelijke voorwaarde is om de confrontatie met de narcistische krenking te vermijden. Bovendien begunstigt de introjectie van de liefdesband met de moeder eveneens de introjectie en inversie (omkering) van subject en/of object van deze band. De vrouwelijke trekken van de moeder worden door het kind immers niet steeds gezien als bijkomend ten overstaan van de kwaliteit van haar zorg en liefde, net zomin als de seksuele identiteit van het seksuele object voor een homoseksueel (of heteroseksueel) echt bijkomstig is. Dit komt nog veel sterker tot uiting in Freuds tweede model, waarin hij homoseksualiteit begrijpt als een afkeer van de vrouw: seksuele identiteit is in dit model immers niet alleen een mogelijk effect of neveneffect van de homoseksuele objectkeuze, het is ook het beslissende motief ervan.

Het tweede verklaringsmodel: narcistische overwaardering van de fallus

Vanaf de tweede druk van *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie* stelt Freud dat ook andere psychische redenen dan een excessieve infantiele moederliefde een homoseksuele gerichtheid kunnen veroorzaken. Zo zijn er mannen die uit vrees of afkeer voor het vrouwelijke genitaal hun seksu-

ele toevlucht bij mannelijke objecten zoeken: '(...) hun dwangmatig zoeken naar de man bleek gedetermineerd door hun rusteloze vlucht voor de vrouw' (Freud 1905, p. 72 noot 14). In de studie *Über einige neurotische Mechanismen bei Eifersucht, Paranoia und Homosexualität* interpreteert Freud een bepaalde homoseksuele objectkeuze als een narcistische overwaardering van de penis, die een dam moet opwerpen tegen de castratiedreiging. Door deze overwaardering trekt de homoseksueel zich terug in een bastion dat onkwetsbaar wil zijn voor de intrusie van de castratie die zich in het geslachtsverschil concretiseert. 'De minachting, de afkeer of zelfs de afschuw van de vrouw laten zich in de regel herleiden tot de vroege ontdekking dat de vrouw geen penis bezit' (Freud 1922, p. 68). Dit verklaringmodel van de homoseksualiteit is geenszins in tegenspraak met het eerste. Ze zijn veeleer complementair. Dit blijkt onder meer in Freuds Leonardo-studie, omdat men louter op basis van Leonardo's identificatie met de moeder zijn legendarische afwijzing, onwetendheid en walg ten aanzien van de vrouwelijke geslachtsorganen niet kan begrijpen (Freud 1910, p. 40-42). De bedreigende ontdekking van het seksuele verschil leidt volgens Freud niet steeds tot het loochenen van de afwezigheid van de fallus bij de vrouw zoals bij het fetisjisme. Maar net als de fetisjist komt de homoseksueel de narcistische krenking, die door de aanblik van het vrouwelijk genitaal werd veroorzaakt, niet te boven (Freud 1910, p. 70). Door zijn toevlucht te zoeken bij andere mannen kan hij zich terugtrekken in de narcistische fictie van de eigen zelfgenoegzame geslachtelijke perfectie, en de psychische kwetsuur van het seksuele verschil ontlopen. Freud herhaalt deze verklaring aan het begin van zijn studie *Fetischismus*, maar hij voegt er tegelijk aan toe dat hij niet echt kan verklaren waarom sommige mannen als gevolg van de castratieangst bij het zien van het vrouwelijk genitaal homoseksueel worden. 'De castratieschrik bij het zien van het vrouwelijk genitaal blijft waarschijnlijk geen enkel mannelijk wezen bespaard. Waarom sommigen als gevolg van deze indruk homoseksueel worden, anderen de indruk door de schepping van een fetisj afweren, de overgrote meerderheid de indruk te boven komt, weten wij echter niet te verklaren' (Freud 1927, p. 242). Een bijkomende verklaring vindt Freud in de *problematiek van de agressiviteit* hetzij jegens de gelijke ander (de broederrivaliteit) hetzij jegens de vader. In dit verklaringmodel begrijpt Freud de homoseksuele objectkeuze vanuit het psychisch onvermogen om met de gelijke ander of met de vader te rivaliseren. Homoseksualiteit wordt dan niet meer rechtstreeks vanuit een duele verhouding (jongen-moeder), maar wel vanuit een triadische verhouding verklaard.

Het derde verklaringmodel: homoseksualiteit als reactieformatie tegen agressie

In *Über einige neurotische Mechanismen bei Eifersucht, Paranoia und Homosexualität* schuift Freud een 'nieuw mechanisme van homoseksuele objectkeuze' (Freud 1922, p. 69) naar voren. Het ontstaat,

aldus Freud, uit overwonnen rivaliteit en verdrongen agressieve impulsen en kan zeer wel in combinatie met de reeds gekende typische determinanten optreden. 'Niet zelden verneemt men uit de levensgeschiedenis van homoseksuelen dat de ommekeer bij hen plaatsvond nadat hun moeder een andere jongen lof had toegezwaaid en hem als voorbeeld had aangeprezen. Daardoor werd de tendens tot een narcistische objectkeuze geprikkeld' (Freud 1922, p. 69).

In de vroege kinderjaren kan een jongen sterke jaloerse impulsen, afkomstig uit het moedercomplex, ontwikkelen ten opzichte van de broers. Lacan omschrijft de broederlijke rivaliteit als imaginair omdat ze gericht is op een gelijke of spiegelbeeldige ander (Moyaert 1988). De spiegelbeeldige ander is de ander in wie men zichzelf herkent en die men tegelijk bewondert en haat. Structureel gezien moet de broederrivaliteit onderscheiden worden van de rivaliteit met de vader. Hoewel de verhouding tot de vader eveneens doortrokken is van het samenspel van liefde en haat, is deze verhouding, strikt genomen, niet meer louter imaginair. Want in het Oedipuscomplex neemt de vader, ten opzichte van de zoon, tegelijk de positie in van de gezagsdrager die, door zijn aanwezigheid, de dynamiek van de broederrivaliteit kan doorbreken. Het kind kan nooit de positie van de vader innemen. Zoals om het even welke gezagsdrager, is de vader gedeeltelijk onttrokken aan het proces van de imaginaire broederrivaliteit.

Vanwege de concurrentie om de moederliefde leidt de imaginaire rivaliteit tot intens vijandige en agressieve gevoelens ten opzichte van de broers. Er bestaat een nauwe band tussen narcisme, agressiviteit en de verhouding tot de gelijke ander. Het is zeer wel mogelijk dat onder invloed van de opvoeding en ook om de liefde van de moeder niet geheel te verliezen (identificatie met de moeder) de agressieve impulsen worden verdrongen en in tedere gevoelens met een onderhuids seksueel gekleurde aantrekking worden omgezet. Freud spreekt in dit verband soms van een 'vroegtijdige socialisering' van vijandige impulsen. In zijn studie van 1921 begrijpt Freud de omzetting van agressie in liefde als een reactieformatie, *eine Reaktionsbildung* (Freud 1922, p. 69). In de tweede verhandeling van *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie* vat Freud de reactieformatie op als het optrekken van een dam tegen infantiele, partiële seksuele aandriften. Het optrekken van een reactieformatie gebeurt ten koste van de infantiele seksuele impulsen zelf. Een reactieformatie is opgebouwd uit de libidineuze energie die onttrokken wordt aan de impulsen waartegen ze zich verzet (Freud 1905, p. 108-109). In *Über einige neurotische Mechanismen bei Eifersucht, Paranoia und Homosexualität* wijst Freud op de gelijkenis tussen de omzetting van agressie in tedere gevoelsstromingen en de vorming van morele reacties als schaamte, schuld en walging (reactieformaties). Hij werkt deze gelijkenis metapsychologisch niet uit en volstaat met erop te wijzen dat deze omvorming net als de reactieformaties aan de basis ligt van een socialiseringsproces of van

sociale identificatie. In plaats van zijn agressie uit te leven en daadwerkelijk het prestigeduel aan te gaan verkiest de jongen zijn rivaal lief te hebben en door hem bemind te worden. Deze gevoelsmatige ommekeer heeft, aldus Freud, tot gevolg dat de rivaal nu het eerste homoseksuele liefdesobject wordt (Freud 1922, p. 68-69). Men bemint dus niet alleen de gelijke ander om hem niet te hoeven haten, maar ook omdat men hem niet kan en durft haten. Uit angst om te rivaliseren komt de jongen terecht in een *passieve en feminiene positie tegenover de gelijke ander*. De homoseksuele tendensen die hieruit voortkomen kan men, aldus Freud, niet meer uitsluitend uit een moederidentificatie afleiden en ze zijn evenmin op een *horror feminae* gebaseerd (Freud 1922, p. 69). Hoe beter de gevoelsmatige ommekeer lukt, hoe meer de agressieve impulsen worden teruggedrongen en verdrongen. Hoewel er een zekere band bestaat tussen de reactieformatie en de vorming van 'gesublimeerde' sociale gevoelens (Freud 1905, p. 172), moeten beide, reactieformatie en sublimatie, toch van elkaar onderscheiden worden.

Het vierde verklaringsmodel: het negatieve Oedipuscomplex De vierde

verklaring die Freud van de mannelijke homoseksualiteit geeft, sluit aan bij zijn visie op de etiologie van de paranoia. Wat ze met elkaar verbindt, is Freuds overtuiging dat in beide gevallen de verwrongen verhouding tot de vader en de vaderssubstituten centraal staat.

Reeds in *Über einige neurotische Mechanismen bei Eifersucht, Paranoia und Homosexualität* merkt Freud op dat wat er in de reactieformatie gebeurt 'het volstreckte tegendeel is van de ontwikkeling van de *paranoia persecutoria*, waarbij de aanvankelijk beminde personen de gehate vervolgers worden' (Freud 1922, p. 69). In de reactieformatie daarentegen veranderen de gehate rivalen in liefdesobjecten. Zoals bekend is in de paranoia de gehate persoon meestal van hetzelfde geslacht. Mede op grond van dat gegeven vat Freud in zijn Schreberstudie *Psychoanalytische Bemerkungen über einen autobiographisch beschriebenen Fall von Paranoia (Dementia paranoides)* de verschillende uitdrukkingsvormen van paranoia op als verschillende manieren om de onbewust homoseksuele uitgangspositie 'ik (een man) heb hem lief' te ontkennen (Freud 1911, p. 75-76). De homoseksuele aantrekking wordt in Schrebers paranoia van het eigen zelf afgesplitst en door een omzetting van liefde in haat uit het manifeste driftleven geweerd. Freud oppert tevens de gedachte dat in de paranoia de stabiele vorming van sociale gevoelsrelaties, die, zoals we gezien hebben, onder andere via reactieformatie tot stand komen, bezwijkt onder de druk van een herseksualisering. De reactieformatie is te zwak of te krampachtig verlopen, wat tot gevolg heeft dat ze niet in staat is een heropflakking van seksuele aandriften in de sociale driftbezettingen op te vangen. Een springvloed van libido, aldus Freud (Freud 1911, p. 74), onderwerpt hun gesocialiseerde driften aan seksualise-

ring. 'Onze analyses leren ons dat *paranoïci* zich tegen een dergelijke seksualisering van hun sociale driftbezettingen trachten te verdedigen.' De zwakke schakel in hun ontwikkeling moet derhalve worden gezocht in het grensgebied tussen auto-erotiek, narcisme en homoseksualiteit. Op dezelfde manier verklaart Freud (Freud 1911, p. 86) het in elkaar storten van 'de kunstige constructies die Schrebers staan op religieuze fundamenten optrekt'.

Maar vindt de homoseksualiteit, die in en door de seksualisering van de gesocialiseerde driften dreigt door te breken, haar oorsprong uitsluitend in een impasse in de broederrivaliteit? In het seksuele conflict, dat aan de basis ligt van een paranoïde aanval, staat meer op het spel dan het narcistische imago van de eigen viriele identiteit. Het is veeleer de *persoonsidentiteit* die belaagd wordt. Dit verklaart waarom de homoseksuele fantasma's in de paranoia zo verschrikkelijk bedreigend zijn. Freud stelt terecht dat het sociale universum van de paranoïcus overspoeld dreigt te worden door een springvloed van libido in de gesocialiseerde driften. Maar het zijn niet alleen de sociale relaties die zich op het vlak van de broederrivaliteit bewegen die onder druk worden gezet. De verhouding tussen Schreber en de hem behandelende arts, dr. Flechsig, is eigenlijk geen kwestie van imaginaire gelijkheid. Dr. Flechsig is immers veeleer de vertegenwoordiger van een symbolische gezagsfunctie. Dit betekent dat de existentiële problematiek van de paranoïcus (Schreber) minstens gedeeltelijk moet worden teruggevoerd naar een verwrongen verhouding met een vaderlijke gezagsfunctie. De homoseksuele fantasma's zijn in de paranoia juist daarom zo destructief, omdat ze associatief verbonden zijn met een onhoudbare feminiene positie ten opzichte van de vader. De paranoïcus wordt overrompeld door een vloed aan libido die binnenstroomt in de symbolische hiërarchie (Rosenfeld 1976, p. 47-70; Enriquez 1984, p. 57).

Freud ontwikkelt in *Über einige neurotische Mechanismen bei Eifersucht, Paranoia und Homosexualität* een vierde verklaringsmodel voor mannelijke homoseksualiteit, dat verder bouwt op zijn speculaties in de Schreberstudie. 'Later', aldus Freud (1922, p. 68), 'hebben wij nog als zeer krachtig motief voor de homoseksuele objectkeuze het ontzag of de angst voor de vader leren kennen, want als men van de vrouw afstand doet, betekent dit dat men de concurrentie met hem (of met alle mannelijke personen die hem vervangen) uit de weg gaat.' Het motief dat Freud hier zoekend aanduidt, verschilt van het motief dat aan de basis ligt van de reactieformatie in de broederrivaliteit. In het derde verklaringsmodel wordt de haat tegen de broers in liefde omgezet om de kans op de liefde van de moeder niet te verspelen. De identificatie met of de introjectie van de liefde van de moeder blijft dan een belangrijke rol spelen. In de verklaring die Freud nu op het oog heeft, is het evenwel veeleer uit angst om de liefde van de vader te verliezen, een vader die men tegelijk hoog acht (idealiseert), dat de jongen de concurrentie met hem uit de weg gaat. Net als in de vorige verklaring moet de oorsprong van homoseksuele tendensen worden gezocht in het psychisch onvermogen

om te rivaliseren met een persoon van hetzelfde geslacht. Maar in de vorige verklaring is de persoon van hetzelfde geslacht de gelijke andere (broeder-rivaliteit), in deze verklaring is hij de symbolische andere. De jongen verkiest de liefde van de vader boven de liefde van de moeder en neemt daardoor een feminiene – dat wil zeggen: passief ontvankelijke – houding aan tegenover de vader.

In *Das Ich und das Es* zegt Freud dat het enkelvoudige Oedipuscomplex niet het meest frequent is en op een vereenvoudiging neerkomt (Freud 1923, p. 45). Een diepergravend onderzoek legt meestal het *vollediger* Oedipuscomplex bloot dat tweevoudig is, positief en negatief, al naar gelang de oorspronkelijke biseksualiteit van het kind (Freud 1923, p. 46). De jongen heeft niet alleen een ambivalente houding jegens de vader en een tedere objectkeuze voor de moeder. Hij gedraagt zich tezelfdertijd als een meisje en toont een tedere feminiene instelling jegens de vader en een jaloers-vijandige attitude jegens de moeder. Het behoeft geen betoog dat in het licht van deze complex gelaagde structuur het samenspel van primitieve objectkeuzes en identificaties bijzonder ingewikkeld kan zijn. Het punt hierbij is dat de ambivalentie tegenover de beide ouders een *oorspronkelijk gegeven* is. Ze komt niet voort uit de invloed van de concurrentie om een liefdesobject. De dubbele ambivalentie vindt haar oorsprong in de biseksualiteit van het kind en gaat in die zin vooraf aan wat Freud tot dan toe als het normale Oedipuscomplex beschouwde. Nog voor er sprake is van enige rivaliteit kan de jongen zeer wel een passieve, liefdevolle houding jegens de vader ontwikkelen. Welnu, onder het *negatieve Oedipuscomplex* verstaat Freud, wat de jongen betreft, *een objectkeuze voor de vader die gekoppeld is aan en versterkt wordt door een vijandige houding tegenover de moeder*. Deze uitgangspositie vormt een bijkomende voedingsbodem voor een toekomstige homoseksuele objectkeuze. Om de liefde van de vader niet te verliezen – het motief is hier niet zoals in de andere verklaringen: de liefde van de moeder bewaren – vermijdt de jongen de rivaliteit met de vader en zal hij de vaderlijke liefde introjecteren en zijn liefdesobjecten via een narcistische identificatie overnemen: een man liefhebben zoals de vader van hem hield. Het doorslaggevend motief voor deze homoseksuele keuze is de angst om met een man te rivaliseren.

Conclusie

De laatste twee freudiaanse verklaringsmodellen van de mannelijke homoseksualiteit komen nauwelijks aan bod in de hedendaagse psychodynamische literatuur. Zelfs wanneer deze verklaringsmodellen het specifieke voorwerp van studie vormen, zoals in het eerste hoofdstuk van Friedmans standaardwerk *Male Homosexuality: a Contemporary Psychoanalytic Perspective*, wordt er soms met geen woord gerept over het belang dat Freud hechtte aan de reactieformatie en aan het negatieve Oedipuscomplex bij de genese van een bepaald soort homoseksuele objectkeuze (Friedman 1988).

Dit is meer dan alleen een historische onjuistheid. Deze laatst besproken vormen van homoseksualiteit zijn een belangrijk klinisch gegeven. Ze laten immers zien dat er in de analyse van een homoseksuele problematiek niet alleen aandachtig geluisterd moet worden naar aanduidingen van een verwrongen identificatie met de moeder, maar eveneens naar het onvermogen om zowel met de gelijke ander als met de vader te rivaliseren en dit uit angst voor de eigen agressie.

Het vierde verklaringsmodel is daarenboven ook theoretisch van belang. Het toont aan dat de universaliteit van Laplanche's paradox van de homoseksualiteit een fictie is. Volgens Freud is de volwassen objectkeuze immers zeker niet altijd het negatief van de vroeg-infantiele objectkeuze. Een vroegtijdige homoseksuele objectkeuze resulteert niet noodzakelijk in een latere heteroseksualiteit. Mutatis mutandis geldt hetzelfde voor de relatie tussen infantiele excessieve moederliefde en volwassen homoseksualiteit.

Noten

1. 'Vous apercevrez que, selon cette analyse, les homosexuels ne sont pas (...) fixés à l'homme mais à la mère. (...) Et, pour aller tout à fait au fond de la question, on peut dire, et c'est un des paradoxes sur lequel on n'insiste pas assez en ce qui concerne l'identification, que l'hétérosexualité réalisée, chez l'homme adulte, suppose paradoxalement un Oedipe homosexuel fort, l'identification au père présupposant une liaison amoureuse forte avec lui pendant l'enfance.'

2. Steunend op recente bevindingen uit de gedrags- en biomedische wetenschappen, wijst Friedman er in dit verband op dat '(a) history of gender identity pathology (including effeminacy and chronic, extreme unmasculinity) is much more common among men who are predominantly or exclusively homosexual than among

men who are predominantly or exclusively heterosexual. This correlation between childhood gender identity disturbance and persistent, predominant homosexuality during adulthood has been noted by many investigators using diverse strategies and methods of research' (Friedman 1988, p. 34). Hoewel dit schijnbaar in tegenspraak is met Freuds overtuigingen met betrekking tot homoseksualiteit, beschouwt Friedman dit niettemin als een van de grote bijdragen van de psychoanalyse aan het inzicht in de homoseksualiteit: 'Many of the accepted facts about sexual orientation are attributable to insights originally contributed by psychoanalysis. For example, the relation between childhood gender identity disorder and homosexuality was presaged by the concept of maternal identification' (Friedman 1988, p. 273).

Literatuur

Cassiers, L. (1988), Perversie en psychopathie. In: P. Moyaert en A. Vergote, *Psychoanalyse. De mens en zijn lotgevallen*. Pelckmans, Kapellen, p. 250-278.

Chalus, G.A. (1977), An evaluation of the validity of the freudian theory of paranoia. *Journal of Homosexuality*, 3 (2), p. 171-188.

Enriquez, M. (1984), *Aux carrefours de la haine: paranoia, masochisme, apathie*. Epi, Parijs.

Ferenczi, S. (1914), On the Nosology of Male Homosexuality (Homosexuality). In: J. Borossa (red.), *Selected Writings*. Sandor Ferenczi. Penguin Books, Londen, 1999, p. 92-104.

Freud, S. (1905), Drie verhandelingen over de theorie der seksualiteit (vert. Bergsma en Graftdijk). *Sigmund Freud Nederlandse Editie. Klinische Beschouwingen 1*. Boom, Meppel/Amsterdam, p. 47-177.

Freud, S. (1910), Een jeugdherinnering van Leonardo da Vinci (vert. Bakx & Graftdijk). *Sigmund Freud Nederlandse Editie. Cultuur en Religie 2*. Boom, Meppel/Amsterdam, p. 25-117.

Freud, S. (1911), Psychoanalytische opmerkingen over een autobiografisch beschreven geval van paranoia (Dementia Paranoides) (vert. Graftdijk). *Sigmund Freud Nederlandse Editie. Ziektegeschiedenissen 4*. Boom, Meppel/Amsterdam, p. 9-96.

Freuds theorie van de mannelijke homoseksualiteit

Andreas De Block en Paul Moyaert

Freud, S. (1914), Ter introductie van het narcisme (vert. Oranje). *Sigmund Freud Nederlandse Editie. Psychoanalytische Theorie* 1. Boom, Meppel/Amsterdam, p. 25-64.

Freud, S. (1921), Massapsychologie en Ik-Analyse (vert. Oranje). *Sigmund Freud Nederlandse Editie. Cultuur en Religie* 5. Boom, Meppel/Amsterdam, p. 9-94.

Freud, S. (1922), Over enkele neurotische mechanismen bij jaloezie, paranoia en homoseksualiteit (vert. Grafdijk). *Sigmund Freud Nederlandse Editie. Klinische Beschouwingen* 3. Boom, Meppel/Amsterdam, p. 55-70.

Freud, S. (1923), Het Ik en het Es, (vert. Oranje). *Sigmund Freud Nederlandse Editie. Psychoanalytische Theorie* 3. Boom, Meppel/Amsterdam, p. 9-82.

Freud, S. (1927), Fetisjisme (vert. Oranje). *Sigmund Freud Nederlandse Editie. Psychoanalytische Theorie* 3. Boom, Meppel/Amsterdam, p. 233-245.

Friedman, R.C. (1988), *Male Homosexuality: a Contemporary Psychoanalytic Perspective*. Yale University Press, New Haven.

Laplanche, J. (1980), *Problématiques III: la sublimation*. PUF, Parijs.

Moyaert, P. (1988), Drift, Ik-vorming en taal. In: P. Moyaert en A. Vergote, *Psychoanalyse. De mens en zijn lotgevallen*. Pelckmans, Kapellen, p. 184-223.

Rosenfeld, H.A., e.a. (1976), *Etats psychotiques: essais psychanalytiques* (vert. Diatkine), PUF, Parijs.

Stoller, R.T. (1985), *Observing the Erotic Imagination*. Yale University Press, New Haven.

Summary

Freud used four different models to understand the genesis of male homosexuality. The first is still the most popular in psychoanalytic literature and views homosexuality as the result of identification with the loving mother. One of the major problems connected with this view is that it blurs the important difference between erotic choice and gender identity. The second model explains some types of homosexuality as narcissistic defences against castration anxiety. The third model links the object-choice of some homosexual males with a reaction-formation against aggressive tendencies towards male siblings. The last Freudian model of male homosexuality is the most complicated one. It is connected with Freud's interpretation of Schreber's paranoid system and takes homosexuality as the outcome of a negative Oedipus complex. The last two views of homosexuality are often disregarded in psychoanalytic literature, although they are clinically important, since in these models homosexuals usually lack the capacity to rival.

Manuscript ontvangen: 28 maart 2000

Definitieve versie: 27 februari 2001